

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभाग

स्थानीय तहको कार्यक्रम संचालन मार्गदर्शन
२०७८

आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा कार्यक्रम

नेपालको संविधान २०७२को भाग ४ को धारा ५१ को ७ मा (ज) 'नेपालको परम्परागत चिकित्सा पद्धतिको रुपमा रहेको आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा र होमियोप्याथिक लगायतका स्वास्थ्य पद्धतिको संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने' भनी प्राथमिकताका साथ उल्लेख गरिएको छ । संविधानका अनुसूचीहरूमा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्साका विभिन्न आयामलाई महत्वपूर्ण स्थान दिइएको छ ।

पन्धौं पञ्चबर्षियोजनामा आयुर्वेद प्राकृतिक चिकित्सा तथा अन्य चिकित्सा पद्धतिहरूको योजनावद्ध विकास र बिस्तार गर्ने रणनीति उल्लेख छ । स्थानीय स्तरमा उपलब्ध औषधीजन्य जडीवुटी, खनिज एवं जान्तव द्रव्यको पहिचान, संरक्षण, संकलन, प्रवर्धनको लागि संरचना निर्माण गरिने, प्रचलित प्राकृतिक चिकित्सा, वैकल्पिक तथा अन्य चिकित्सा पद्धति तथा सेवाहरूलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा सूचीकृत, व्यवस्थित गर्दै आयुर्वेद, पञ्चकर्म, योग र प्राकृतिक चिकित्साको विशिष्टिकृत सेवा सहितको राष्ट्रिय आयुर्वेद, योग, ध्यान, प्राणायाम मनोपरामर्श, पञ्चकर्म तथा प्राकृतिक चिकित्सा सेवा केन्द्रको स्थापना गरी स्वास्थ्य पर्यटनलाई प्रवर्धन गरिने र "मेरो स्वास्थ्य मेरो जिम्मेवारी" लाई प्रभावकारी बनाउन स्वस्थ भान्साको अवधारणा अनुरूप स्वस्थ खानाको प्रयोग गर्न हरेक नागरिकलाई सुसूचित गर्दै स्वस्थ वातावरण र सक्रिय जीवनशैलीको प्रवर्धन गर्न साइकल लेन, एक घर एक करेसाबारी, सार्वजनिक पार्क, व्यायामहल, योगाभ्यास तथा पञ्चकर्म केन्द्रको निर्माण तथा स्थापनाको लागि सरोकारवालासंग समन्वय तथा पैरवी गर्ने उल्लेख छ ।

आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा सेवा व्यवस्थापन तथा प्रवाहका लागि संघमा १ केन्द्रिय आयुर्वेद चिकित्सालय १४ वटा, प्रदेश स्तरमा १ आयुर्वेद चिकित्सालय, ६१ वटा जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र तथा स्थानीय, साविकका अञ्चल आयुर्वेद

स्तरमा ३०५ वटा आयुर्वेद औषधालयवाट आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा प्राप्त भै परिवर्तित सन्दर्भमा ७५३ स्थानीय तह मध्ये ३११ मा आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको सेवा विस्तारित छ भने बाँँकि ४४२ स्थानीय तहमा सेवा विस्तारित हुन जरूरी छ । यसका अलावा पशुपति होमियोप्याथिक चिकित्सालय र युनानी औषधालय पनि रहेका छन् । यस सन्दर्भमा प्रदेश अनतर्गत आयुर्वेद संस्थाहरूमा संघिय सशर्त अनुदानबाट यस आ.व. मा सञ्चालन हुने देहाय बमोजिमका कार्यक्रमहरूको गुणस्तरीय सञ्चालन व्यवस्थापकीय पक्षको सुधार तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा, एकरूपता ल्याउन यो मार्गदर्शन तयार पारीएको छ ।

नोट:

संघिय सशर्त आयुर्वेद सेवा कार्यक्रम बजेटबाट स्वीकृत दरवन्दि बमोजिमका कर्मचारी बाहेकका कर्मचारीहरूलाई तलव भत्ता खर्च नलेखी आधारभूत चालु खर्चका विभिन्न शिर्षकमा नयूनतम बजेट छुट्याइ तपशील बमोजिमका आयुर्वेद सेवा कार्यक्रमहरू अनिवार्य रूपमा संचालन गरी सो सम्बन्धी प्रतिवेदन त्रैमासिक रूपमा प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय र आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागमा पठाउनुपर्नेछ ।

१)कार्यक्रमको नाम: नागरिक आरोग्य कार्यक्रम ।

परिचय	स्वस्थ जीवलशैलीको वारेमा नागरिकलाई जानकारी गराइ" मेरो स्वास्थ्य मेरो जिम्मेवारी" भन्ने आम नागरीकमा वोध गराइ "निरोगी नेपाल अभियान"लाई अघि बढाउन यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरीएको छ ।
उद्देश्य	स्वस्थ जीवनशैली अवलम्बनको माध्यमबाट सर्ने तथा नसर्ने रोगको रोकथाम तथा न्यूनिकरण गर्ने ।
अपेक्षित प्रतिफल	<ul style="list-style-type: none"> समूदायमा सर्ने तथा नसर्ने रोगको फैलावटमा रोकथाम तथा न्यूनिकरण भएको हुनेछ । नागरिक शारीरिक,मानसिक एवं आध्यात्मिक रूपमा स्वस्थ तथा सवल भै निरोगी नेपाल

	निर्माण अभियानमा टेवा पुग्नेछ ।
सन्चालन प्रकृया	कार्यक्रम संचालन गर्ने निकाय:- आयुर्वेद औषधालय संचालन विधि:- <ul style="list-style-type: none"> • नागरिक आरोग्य सेवा कार्यक्रम संचालन निर्देशिका, २०७६ बमोजिम स्थानीय तहसंगको समन्वयमा १ स्थानीय नागरिक आरोग्य समिति र वडा स्तरमा कम्तिमा ५ वटा नागरिक आरोग्य समूह गठन गरी अभिमुखिकरण गर्ने । • साविकका नागरिक आरोग्य सेवा क्लिनिक तथा गठित नागरिक आरोग्य समूह मार्फत नागरिक आरोग्य कार्यक्रम संचालन निर्देशिका, २०७६ र Implementation Plan बमोजिम स्वस्थ जीवनशैली सम्बन्धी अभियान संचालन गर्ने • सामूहिक रूपमा योग एवं सकारात्मक जीवनशैली(आयुर्वेद जीवनशैली एवं स्वस्थकर आहार) सम्बन्धी जानकारी दिने व्यवस्था मिलाउने
बजेट वाँडफाँड	२,००,०००।-(संचालन खर्च) ।
सन्दर्भ सामाग्री	नागरिक आरोग्य कार्यक्रम संचालन निर्देशिका तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

२)कार्यक्रमको नाम: विद्यालय आयुर्वेद तथा योग शिक्षा कार्यक्रम

परिचय	स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहारविहार आदी), सद्वृत्त, आचार रसायन, जीवनशैली सम्बन्धी सचेतना तथा स्थानीयस्तरमा प्राप्त हुने जडिवुटीको उपयोगीता बारे जानकारी गराउन र योगको बारेमा जानकारी दिनुका साथै योगका विभिन्न क्रियाकलापहरुको अभ्यास गराउन विद्यालय आयुर्वेद स्वास्थ्य
-------	--

	तथा योग शिक्षा कार्यक्रम शुरू भएको हो ।
उद्देश्य	<ul style="list-style-type: none"> • आयुर्वेद चिकित्सा सेवा प्रदान गर्ने संस्थाहरूबाट पाइने सेवाहरूबारे आम नागरिकलाई जानकारी गराउने । • स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहार, विहार आदि), स्वस्थ जीवनशैली सम्बन्धी सचेतना गराउने । • स्वास्थ्यकर्मी, विद्यार्थी र समुदाय बीचको सम्बन्ध सकारात्मक र समन्वयात्मक बनाउने । • योगको बारेमा जानकारी दिने तथा योगका विभिन्न क्रियाकलापहरूको अभ्यास गराउने । • घर वरिपरीका जडिबुटि र यिनको उपयोगको सम्बन्धमा सामान्य जानकारी गराउने ।
अपेक्षित प्रतिफल	<ul style="list-style-type: none"> • आयुर्वेद चिकित्सा सेवा प्रदान गर्ने संस्थाहरूबाट पाइने सेवाहरूबारे आम नागरिकलाई जानकारी हुने छ । • स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहार, विहार आदि), स्वस्थ जीवन शैली सम्बन्धी सचेतना प्राप्त भई स्वस्थ समाज निर्माण भएको हुनेछ । • स्थानीय स्तरमा प्राप्त हुने जडिवुटीको उपयोगिताको बारे जानकारी भई विद्यालय परिसर तथा आफ्नो घरवरिपरि पनि रोप्न प्रोत्साहित हुनेछ । • स्वास्थ्यकर्मी, विद्यार्थी र समुदायबीचको सम्बन्ध सकारात्मक र समन्वयात्मक हुनेछ । • स्वस्थ जीवनका लागि योगको महत्व बारेमा जानकारी प्राप्त भई योगअभ्यास आफूले पनि गर्ने र अरुलाई पनि सिकाउने छन् ।

सन्चालन प्रकृया	<p>सञ्चालन गर्ने निकाय: आयुर्वेद औषधालय</p> <p>संचालन विधी:</p> <ul style="list-style-type: none"> • एक सामुदायिक र एक संस्थागतका दरले सामुदायिकको हकमा विद्यालय नर्सिङ कार्यक्रम संचालन भएका विद्यालयलाई प्राथमिकता दिई कम्तिमा २ माध्यामिक विद्यालय छनौट गर्ने । • प्रत्येक विद्यालयका भएमा नर्सिङ कर्मचारी र स्वास्थ्य तथा शारिरीक शिक्षा विषयका १ शिक्षकलाई कार्यक्रम सम्वन्धमा अभिमुखिकरण गराइ उनीहरू मार्फत विभागले तयार गरेको Module For Ayurveda and Yoga Education at School मा आधारित रहि कार्यक्रम संचालन गर्ने र सम्वन्धित कार्यालयले त्रैमासिक रूपमा अनुगमन निरिक्षण तथा समन्वय गर्ने । <p>कक्षा संचालन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने अन्य बिषयहरू ;—</p> <ul style="list-style-type: none"> • कार्यक्रमको परिचय र उद्देश्य अवगत गराउने । • कृयाकलापमा उल्लेखित बिषयबस्तुहरू समेटी कक्षा सञ्चालन गर्ने । • अन्तरक्रियाको अवसर सृजना गर्ने । • स्वास्थ्य सम्बन्धी बिषयहरूको पम्प्लेट, पोष्टर, फ्लीपचार्ट आदिको उचित प्रयोग गरी व्यवहारिक ज्ञान दिने । • एक कक्षाको अवधि कम्तीमा ४५ मिनेटको हुनुपर्ने ।
बजेट वाँडफाँड	५०,०००।-
सन्दर्भ सामाग्री	Module for Ayurveda and Yoga Education at School

३)कार्यक्रमको नाम: जेष्ठ नागरिकको लागि स्वास्थ्य प्रबर्धन सेवा कार्यक्रम ।

परिचय	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा लिन आउने जेष्ठ नागरिक सेवाग्राहीहरूको पहिचान गरी नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच तथा प्रबर्धन गर्न यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो ।
-------	--

उद्देश्य	जेष्ठ नागरिकहरूको शारीरिक जाँच गरी पूर्वकर्म तथा अन्य आवश्यक कर्म, रसायन र योगको माध्यमबाट स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन र उचित परामर्श दिने ।
अपेक्षित प्रतिफल	<ul style="list-style-type: none"> • जेष्ठ नागरिकहरूले नियमित रूपमा आवश्यक सेवा एवं औषधोपचार प्राप्त गर्नेछन् । • पूर्वकर्म, योग, उपयुक्त आहारविहार अपनाएर जीवनशैली परिवर्तन गरी स्तरीय जीवनयापन गर्न सक्नेछन् । • रसायन औषधिहरूको प्रयोगबाट जेष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य संरक्षण र प्रवर्धन भएको हुनेछ ।
सन्चालन प्रकृया	<p>कार्यक्रम संचालन गर्ने निकाय:- आयुर्वेद औषधालय</p> <p>संचालन विधि:-</p> <ul style="list-style-type: none"> • आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा लिन आउने जेष्ठ नागरिक सेवाग्राहीहरू तथा समुदायमा स्वास्थ्य सेवाबाट बञ्चित, आर्थिक रूपले बिपन्न वर्गका जेष्ठ नागरिकहरूका लागि काम गरिरहेका स्थानीय संघ संस्थाहरू, बृद्धाश्रम, योग केन्द्रहरूको समन्वयमा तिनीहरूको पहिचान गरी नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच गर्ने • आचार रसायन, आहार-विहार, व्यायाम, योग विधिलाई विशेष ध्यान पुर्याउनु पर्नेछ । • प्रवर्धन कार्यक्रमको अभिलेख अनुसूची—१ वमोजिम अद्यावधिक राख्नु पर्ने छ । • यस कार्यक्रमको प्रतिवेदन तोकिएको ढांचामा सम्बन्धित निकायमा पठाउनु पर्नेछ । <p>कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने समय:-कार्यालय समयमा नियमित रूपमा ।</p> <p>लक्षित समूह:-जेष्ठ नागरिकहरू ।</p>
बजेट वाँडफाँड	७५०००।-
सन्दर्भ सामाग्री	मापदण्ड,कार्यविधी,निर्देशिका तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

४) कार्यक्रमको नाम: स्तनपायी आमालाई मातृशिशु सुरक्षार्थ दुग्धबर्धक जडिबुटी जन्य औषधि वितरण सम्बन्धि कार्यक्रम ।

परिचय	मातृशिशु स्वास्थ्य र स्तनपानको महत्व बुझाउन,आमा र बच्चाको स्वास्थ्य सुधार गर्न तथा कुपोषणजन्य रोगबाट बचाउन, सुत्केरी महिलाको पर्याप्त दूध बढाउन शतावरी चूर्ण वितरण गर्न र सेवाग्राहीमा सो सम्बन्धि चेतनामूलक सामाग्री वितरण गर्न यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो ।
उद्देश्य	<ul style="list-style-type: none"> • आमा र बच्चाको स्वास्थ्य सुधार गर्ने तथा कुपोषणजन्य रोगबाट बचाउने • स्तनपानको महत्वबारे स्तनपायी महिलाहरूलाई जनचेतनामूलक स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्ने । • मातृशिशु मृत्युदर घटाउने ।
अपेक्षित प्रतिफल	<ul style="list-style-type: none"> • शतावरी चूर्ण, दशमूलको समेत प्रयोगबाट शिशु र आमाको स्वास्थ्यमा सुधार हुनेछ । • स्तनपायी महिलाहरूले आफ्नो शिशुलाई स्तनपान गराउन उत्प्रेरित हुनेछन् । • बच्चाको शारीरिक र मानसिक बृद्धि र विकासमा सघाउ पुग्नेछ । • कुपोषणजन्य रोगहरूको रोकथाम हुनेछ । • बाल मृत्युदर घटाउन मद्दत पुग्नेछ ।
सन्चालन प्रकृया	<p>कार्यक्रम संचालन गर्ने निकाय:- आयुर्वेद औषधालय</p> <p>संचालन विधि:-</p> <ul style="list-style-type: none"> • मातृशिशु स्वास्थ्य र स्तनपानको महत्व बुझाउन सरोकारवाला निकायसंग समन्वय गरी बर्थिङ सेन्टर, खोपकेन्द्र, पूर्वप्रसूति जाँच गर्ने स्थानहरूमा आयुर्वेद औषधालयले अनुसूचि १ अनुसार सेवाग्राहीको अभिलेख राख्ने र अनुसूची—३ मा तोकिए बमोजिमको औषधीहरू समावेश गरी सेवा प्रदान गर्ने । • प्रत्येक बर्षको स्तनपान सप्ताहमा सरोकारवाला निकायसंग समन्वय गरी तोकिएको लक्षित

	<p>समुदायलाई चेतनामुलक सामाग्री मार्फत प्रचार प्रसार गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकालाई समावेश गराइ कार्यक्रमको सम्बन्धमा १ दिने अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने । • महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका समेतको समन्वयमा सुत्केरी महिलाको लगत संकलन तथा औषधी वितरण कार्यक्रम संचालन गर्ने । • शिशु र आमाको नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच गर्नुपर्नेछ । • आवश्यकतानुसार सुत्केरी आमाको पर्याप्त दूध बढाउन शतावरी (कुरिलो चूर्ण) ६ महिनासम्म खुवाउनुपर्नेछ । तत्काल सुत्केरी भएको अवस्था छ भने आमालाई एक महिनासम्म दशमूल तेलको मालिस प्रयोग गर्न दिनुपर्नेछ । <p>लक्षित समूह:- स्तनपायी महिला (बच्चा जन्मेपछि ६ महिना सम्म) ।</p> <p>कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने समय:- आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाबाट नियमित ।</p>
बजेट वाँडफाँड	५०,०००।-
सन्दर्भ सामाग्री	मापदण्ड,कार्यविधी,निर्देशिका तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

५) कार्यक्रमको नाम: पूर्वकर्म कार्यक्रम ।

परिचय	पूर्वकर्म कार्यक्रमका माध्यमबाट आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा आउने सेवाग्राहीहरुको स्वास्थ्य प्रवर्धन गर्न यो कार्यक्रम संचालन
-------	---

	गरिएको हो
उद्देश्य	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आउने सेवाग्राहीहरूको जाँच गरी पूर्वकर्मको माध्यमबाट स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन, आवश्यक उपचार र उचित परामर्श दिने ।
अपेक्षित प्रतिफल	<ul style="list-style-type: none"> • यस सेवाबाट बिरामीहरू तथा सेवाग्राहीहरूको स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन र पुनर्स्थापनामा सघाउ पुग्नेछ ।
सन्चालन प्रकृया	<p>सेवा दिने/कार्यक्रम संचालन गर्ने निकायः—आयुर्वेद औषधालयहरू</p> <p>संचालन विधिः—</p> <ul style="list-style-type: none"> • पूर्वकर्म कार्यक्रम संचालन भएका आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा प्रयोजनका लागि अनुसूची ४ मा तोकिए बमोजिमको फाराम बनाउने । • आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आएका सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य जाँच गरि समस्याको पहिचान गरी आवश्यकता अनुसार पूर्वकर्म सेवाका लागि सिफारिस गर्ने । • पंचकर्म अन्तर्गत पूर्वकर्मको रूपमा आवश्यकतानुसार स्नेहन, स्वेदन, शिरोधारा, कटीवस्ति, ग्रीवावस्ति, नस्य आदि संचालन गर्ने । • स्वेदन कर्म को लागि अनुसूची—५ वमोजिम का द्रव्य रोगानुसार प्रयोग गर्ने । • कार्यक्रम संचालनको लागि वजेट व्यवस्था भएमा अनुसूची—७ मा तोकिए वमोजिम अभ्यङ्गकर्ता नियुक्त गर्ने । <p>लक्षित समूहः—आयुर्वेद संस्थाहरूमा उपचारार्थ आएका सेवाग्राहीहरू ।</p> <p>कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने समयः—कार्यालय संचालन रहने समयमा नियमित रूपमा ।</p>
बजेट वाँडफाँड	१,००,०००।-
सन्दर्भ सामाग्री	मापदण्ड, कार्यविधी, निर्देशिका तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

६) कार्यक्रमको नाम: औषधि खरिद

परिचय	गुणस्तरीय औषधी र स्वास्थ्य सामग्रीको सहज तथा प्रभावकारी आपूर्ति एवं उपयोगलाई सुनिश्चित गर्दै आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा लिन आउने सेवाग्राहीलाई तोकिएका औषधि निःशुल्क रूपमा निरन्तर उपलब्ध गराउने उदेश्यले यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो ।
उद्देश्य	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय रूपमा देखिने रोगहरूको प्राथमिकता अनुसार निरन्तर व्यवस्था हुनेगरी आवश्यक आयुर्वेद औषधि खरिद गर्ने ।
अपेक्षित प्रतिफल	आवश्यक सेवा र औषधिको नियमित उपलब्धता हुनेछ ।
सन्चालन प्रकृया	<p>संचालन गर्ने निकाय: आयुर्वेद औषधालय</p> <p>संचालनविधि:-</p> <ul style="list-style-type: none"> आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको विरामी तथ्यांक अनुसार रोगको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने। प्राथमिकता निर्धारण गर्दा अधिल्लो बर्षको बिरामीको संख्या, रोगको प्रकोप, बजेट आदिलाई ध्यानमा राखि स्थानीय स्तरबाट प्राप्त वजेटलाई समेत परिचालन गरिनेछ । यस शिर्षकबाट नागरिक आरोग्य सेवा क्लिनिक समेतलाई औषधि उपलब्ध गराउने । औषधि खरिद गर्दा अनुसूची ६ अनुसारका निःशुल्क बितरण गरिने अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधिहरूको मिति २०७४।७।२३को स्वीकृत सूची) २३वटा (तथा अन्य कार्यक्रमका लागि विगतमा तोकिए अनुसारका) औषधि खरिद गर्नु पर्नेछ । सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ वमोजिम खरिद इकाइ गठन गरी प्राप्त वजेटको परिधीभिन्न रहि प्रचलित कानून वमोजिम गर्ने । सार्वजनिक निकालयले सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा ४१ र

	<p>सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६३ को नियम ८६ बमोजिमका विषय एकिन गरी नियम ४१(१)क मा तोकीएको रकम सम्मको फुटकर खरिद बाहेकको हकमा सार्वजनिक खरिद नियमावलीको नियम ८५(६) बमोजिम खरिदको प्रकृति,कारण र आधार सहित आपूर्ति कर्ताको नाम खुलाइ सार्वजनिक रूपमा सूचना प्रकाशन गर्नुपर्नेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • औषधी खरिद गर्दा उपलब्ध भएसम्म Good Manufacturing Practice(GMP –कूशल उत्पादन अभ्यास) प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको उद्योगबाट उत्पादित औषधीलाइ प्राथमिकता दिइ अनुसूचि ७ बमोजिमको गुणस्तर परिक्षण प्रतिवेदन र चूर्ण औषधीहरूको हकमा मान्यता प्राप्त औषधी परिक्षण प्रयोगशालाबाट microbial test पूरा गरेको प्रमाणपत्र र औषधी दाखिला प्रतिवेदनको छायाँप्रति सहित औषधी दाखिला भएको मितिले १ महिनाभित्र यस विभागमा अनिवार्य रूपमा पठाउनुपर्नेछ । • सम्वन्धित क्षेत्रका प्राविधिक जनशक्तिको संलग्नतामा औषधि गुणस्तर परिक्षण उपसमिति गठन गरी सो समिति द्वारा गुणस्तर परिक्षण गरेको हुनुपर्नेछ । • औषधिको गुणस्तर परीक्षण अनुसूची ८मा तोकिए वमोजिम हुनेछ । खरिद सम्वन्धमा अनुसूचि ९ वमोजिम को फारम भरि अध्यावधिक गर्नुपर्ने छ <p>लक्षितसमूह:-सेवाग्राहीहरू। कार्यक्रमसंचालनगर्नुपर्नेसमय:- कार्ययोजना अनुसार ।</p>
बजेट वाँडफाँड	४,००,०००।-
सन्दर्भ सामाग्री	निर्देशिकामापदण्ड आदि ,कार्यविधि , तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

७)कार्यको नाम:कार्यको नाम: मेडिकल सामाग्री मेसिनरी /उपकरण तथा औजार खरिद ।

परिचय	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा चिकित्सा उपयोगि सामाग्रीको व्यवस्थापन सहज पार्न यो कार्यक्रम राखीएको हो ।
उद्देश्य	<ul style="list-style-type: none"> • नियमित आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न आवश्यक उपकरण लगायत आवश्यक सामाग्रीको व्यवस्थापन गर्ने । • कोभिड-१९को सम्बन्धमा आवश्यक शुरुक्षात्मक सामाग्री समेतको व्यवस्था गर्ने ।
अपेक्षित प्रतिफल	<ul style="list-style-type: none"> • आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न तथा रोग निदान गर्न आवश्यक उपकरणको उपलब्धता भएको हुनेछ । • महामारीजन्य अवस्थामा आवश्यक सुरक्षात्मक उपाय
सन्चालन प्रकृया	<p>कार्यक्रम संचालन गर्ने निकाय:-आयुर्वेद औषधालय</p> <p>संचालन विधि:</p> <ul style="list-style-type: none"> • आवश्यकतानुसार खरिद योजना बनाउने । • सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ वमोजिम खरिद इकाइ गठन गरी प्राप्त बजेटको परिधीधिन रहि प्रचलित कानून वमोजिम गर्ने ।
बजेट	५००००।-
सन्दर्भ सामग्री	निर्देशिकामापदण्ड आदि ,कार्यविधि , तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

पुनश्च:

- देहायका अनिवार्य दायित्वका शिर्षकहरूमा प्राथमिकता दिई बजेट बिनियोजन गर्नुपर्नेछ ।

- अनिवार्य दायित्वका लागि बजेट छुट्याई माथि उल्लेखित कार्यक्रम संचालन पश्चात बाँकि रहेको बजेटबाट यस अधिका आ.व.मा निरन्तररूपमा संचालन हुँदै आएका र आवश्यकतानुसारका अन्य थप कार्यक्रमहरू पनि संचालन गर्न सकिनेछ ।

अनिवार्य दायित्व

क्र	
१	नेपाल सरकारका स्वीकृत दरवन्दिका स्थायी कर्मचारीको तलव/ग्रेड क सं कोष
२	नेपाल सरकारका स्थायी कर्मचारीका लागि आवश्यक हुने महंगी भत्ता ।
३	नेपाल सरकारका स्थायी कर्मचारीका लागि आवश्यक हुने पोषाक भत्ता ।
४	नियमानुसार नेपाल सरकारका स्थायी कर्मचारीका लागि आवश्यक हुने स्थानीय भत्ता ।
५	कार्यालय भाडामा बसिआएको भण्डार घरभाडा ।
६	कार्यालयको स्वीकृत स्थायी दरवन्दि अनुसार करार सेवाका कर्मचारिको पारिश्रमिक
ख	
१	कार्यालयको लागि आवश्यक धारा विजली टेलिफोन तथा संचार खर्च ।
२	कार्यालयको लागि आवश्यकतानुसार मर्मत सम्भार खर्च
३	कार्यालयको लागि आवश्यक हुने कार्यालय संचालन खर्च
४	कार्यालयका लागि आवश्यक हुने इन्धन अन्य प्रयोजन खर्च
५	कार्यालयको आवश्यकतानुसार दैनिक भ्रमणभत्ता रकम
६	कार्यालयको आवश्यकतानुसार विविध खर्च ।

अनुसूची - १

निःशुल्क बिशेष स्वास्थ्य सेवाको प्रयोजनको लागि भरिने फारम

१. नाम,थर:-
२. उमेर:-
३. लिङ्ग:-
४. ठेगाना:- महा/उप/नगर/गाउँपालिका वडा नं.-
५. पेशा:-
६. सम्बन्धित बिरामी वा अभिभावकको दस्तखत:-
७. सेवाको किसिम:-
  - (क) जेष्ठ नागरिक (ख) स्तनपायी आमा
  ८. कार्यालय प्रयोजनको लागि (२ प्रति मध्ये १ प्रति सेवाग्राहीलाई)
    - (क) मूल दर्ता नं.
    - (ख) सहायक रजिष्टर दर्ता नं.

सि.नं.	मिति	सेवाको किसिम	औषधिको नाम	फायल	ग्रा./मि.ग्रा	पुनरावृति मिति	विरामीको दस्तखत	दस्तखत(औषधि वितरण शाखा)

सिफारिश गर्ने

(उपचारमासंलग्न स्वास्थ्यकर्मी)

नाम

पद

दस्तखत

स्वीकृत गर्ने

संस्था प्रमुख

नाम

पद

दस्तखत

अनुसूची -२

निःशुल्क विशेष उपचारसम्बन्धी व्यवस्था

१. निःशुल्क प्रदान गरिने विशेष उपचार सेवाहरूः

(अ) जेष्ठ नागरिकका लागिः

(क) पञ्चकर्म अन्तर्गतको पूर्वकर्म स्नेहन र स्वेदन

(ख) रसायन योगका लागि एकल चूर्ण औषधिहरू

१. अश्वगन्धा चूर्ण

२. आमलकी चूर्ण

३. अमृता चूर्ण

(आ) स्तनपायी आमाका लागि

१. शतावरी चूर्ण

२. दशमूल तेल

अनुसूची -३

स्तनपायी आमाका लागि औषधिहरू ।

क्र. सं	औषधीको नाम	प्रयोग	मात्रा	प्रयोग विधि	प्रयोग अवधि
१	ज्वानो	जोर्नीको दुखाई, गर्भाशय शोधकको रूपमा, पेट दुखाई, पीडादायी महिनावारी तथा प्रसूती ज्वरमा	३ - ६ ग्राम	ज्वानोको झोल बनाएर आवश्यकतानुसार दिनको ३पटक सम्म दिने ।	आवश्यकतानुसार
२	शतावरी(कुरिलो)चूर्ण	स्तन्य वर्द्धक, पोषक, रोग प्रतिरोध शक्ति वर्द्धक	चूर्ण ३-६ ग्राम स्वरस १०-२० मि.लि. क्वाथ: ५०-१०० मि.लि	रस निकालेर, चूर्ण(Powder) बनाएर अथवा पकाएर क्वाथको रूपमा	आवश्यकतानुसार सुत्केरी भएको ६ महिना सम्म

अनुसूची-४

पंचकर्म अन्तर्गत पूर्वकर्म सेवाको प्रयोजनको लागि भरिने फाराम

१. नाम, थर:—
२. उमेर:—
३. लिङ्ग:—
४. ठेगाना:— महा/उप/नगरपालिका/गाउँपालिका
वडा नं.
५. पेशा:—
६. सम्बन्धित बिरामी वा अभिभावकको दस्तखत:—
७. कार्यालय प्रयोजनको लागि (२ प्रति मध्ये १ प्रति सेवाग्राहीलाई)
(क) मूल दर्ता नं.
(ख) सहायक रजिष्टर दर्ता नं.
९. सेवा: योग, पूर्वकर्म(स्नेहन , स्वेदन), शिरोधारा, प्रतिमर्स नश्य कर्म, अन्य ।

अनुसूची - ५

स्वेदन कर्मका लागि आवश्यक द्रव्यहरू

प्रायशः पातहरूको प्रयोग गरिन्छ र फल, बोक्रा, जरा वा काण्डको पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

सिमली (निर्गुण्डी)	पुनर्नवा	गहत	दशमूल	बृहत पंचमूल
लघुपञ्चमूल	गुर्जो	तण्डुल (चामल)	शीतल चिनी (शिग्रु)	तितेपाती
बरुण (सिप्लिगान)	एरण्ड	अर्क(आंक)	तिल	सिस्रु आदि

अनुसूची -६
अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधि सूचि

१. निःशुल्क प्रदान गरिने निम्नानुसारका औषधिहरु निरन्तर रुपमा प्राप्त हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

१.	रोगको नाम	औषधिको विवरण	कैफियत
२.	अम्लपित्त	अविपत्तिकर चूर्ण	
३.	उदर रोग	हिंवाष्टक चूर्ण	
४.	वातव्याधि	महायोगराज गुग्गुल, महानारायण तैल	
५.	श्वशनविकार	सितोपलादि चूर्ण, टंकण भस्म	
६.	स्त्रीरोग	पुष्यानुग चूर्ण	
७.	बालरोग	बालामृत, मृगमदासाव	
८.	उच्च रक्तचाप	सर्पगन्धाघन वटी	
९.	त्वकविकार	निम्बादि चूर्ण, गन्धक रसायन	

१०.	कर्ण, नासा, मुख, दन्तरकण्ठरोग	खदिरादि वटी, षडविन्दु तेल	
११.	आमवात	योगराज गुग्गुल	
१२.	ज्वर	महाशुदर्शन चूर्ण	
१३.	अतिसार, ग्रहणी	महाशंख वटी, विल्वादि चूर्ण	
१४.	व्रण	जात्यादि तेल	
१५.	वातरक्त	कैशोर गुग्गुल	
१६.	मूत्रविकार, प्रमेह	चन्द्रप्रभावटी	
१७.	विविध	त्रिफला, अश्वगन्धा चूर्ण	

२. औषधि व्यवस्थापन

१) औषधि खरिद

औषधि खरिद गर्दा सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ बमोजिम खरिद एकाइ गठन गरि प्रचलित आर्थिक ऐन नियम बमोजिम गर्नुपर्ने छ ।

क) बिनियोजित बजेटबाट ऐन नियमको परिधि भित्र रही तोकिएका औषधिहरू खरिद गर्नुपर्ने छ ।

ख) औषधिको खर्च:- औषधिको आम्दानी खर्चको अभिलेख छुट्टा छुट्टै सहायक जिन्सी खाता खडा गरी खर्च व्यवस्थापन गर्नुपर्ने छ । यसरी राखिएको अभिलेख भण्डारको अभिलेख र उपचार रजिष्टरको अभिलेखसंग भिडेको हुनुपर्ने छ ।

अनुसूची - ७

अन्य सेवा शुल्क पूर्वकर्म(स्नेहन, स्वेदन), शिरोधारा)/पंचकर्म संचालन गर्ने अभ्यङ्गकर्ता

अभ्यङ्गकर्ता:

१. महिला / पुरुष
२. कम्तिमा १ महिनाको तालिम प्राप्त ।
३. **तालिम दिने निकायः**—मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्था/आयुर्वेद चिकित्सकको निगरानीमा आयुर्वेद संस्था ।
४. कम्तीमा ८ कक्षा उत्तीर्ण
५. स्थानीयलाइ प्राथमिकता दिने ।
उमेर: १८ – ४०(महिलाको हकमा ४५)वर्ष

कार्य विवरणः

- (क) अभ्यङ्ग, स्वेदन र शिरोधारा कक्षको आवश्यक सरसफाई गर्ने ।
- (ख) आवश्यक पूर्वकर्मका सामग्रीहरू तयार गर्ने ।
- (ग) चिकित्सकको सिफारिश अनुसार आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थामा आएका सेवाग्राहीहरूलाई अभ्यङ्ग (तेल मालिश), स्वेदन, शिरोधारा लगायतका कामहरू गर्ने ।
- (घ) अभ्यङ्ग लगायत सेवा प्रदान गरेको विवरणका साथै प्रतिवेदन तयार गर्न सहयोग गर्ने ।

अनुसूची- ८

औषधि गुणस्तर सम्बन्धि व्यवस्था

क) चूर्ण औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क्र. स	औषधिको नाम	तौल	रूप/वर्ण	स्पर्श	रस	गन्ध	एकरूपता	कैफियत

प्रत्येक व्याचको स्वीकृत प्राप्त औषधि परीक्षण प्रयोगशालाबाट Microbial Test पूरा गरेको प्रमाणपत्र संलग्न हुनुपर्ने

(ख) गुग्गुल/वटी औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क्र. स.	औषधिको नाम	तौल	रूप/वर्ण	स्पर्श (Hardness)	एकाई तौल (Fineness)	रस	गन्ध	एकरूपता	कैफियत

(ग) भष्म/पिष्टी औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क्र. स.	औषधिको नाम	तौल	स्वरूप (form)	रूप/वर्ण (colour)	रेखापूर्णता	वारितर	रस	गन्ध	निश्चन्द्रिका	कैफियत

(घ) मलहम एवं तैल औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क्र.स	औषधिको नाम	तौल	रूप/वर्ण (colour)	स्पर्श (smoothness)	सान्द्रता	गन्ध	एकरूपता	कैफियत

सम्बन्धित निकायबाट हालसालै नविकरण गरी अद्यावधिक भएको उत्पादन तथा बिक्री बितरण दर्ता प्रमाणपत्र संलग्न हुनुपर्ने ।

अनुसूची - ९
अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधि तथा अन्य खरिद र जिन्सी अध्यावधिक गर्दा
भर्नुपर्ने खपत विवरण फारम

क्र. स.	औषधिको नाम	औषधिको मासिक खर्च विवरण		औषधि विवतरण गरेको रोगी को संख्या	कैफियत
		परिणाम	इकाइ		
१.					
२.					

औषधिको मौज्जात विवरण फारम

s =; +=	औषधि को नाम	औषधिप्राप्तिको श्रोत :-कार्यक्रम										औषधिको जम्मा परिमाण	ईकाई तौल खुलेगरी के.जी.:- ग्राम:- फाईल	कैफियत
		गत आ.व. को वांकी मौज्जात	आयुर्वेद विभाग वाट प्राप्त	अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधि खरिद	चूर्ण औषधि निर्माण	अन्य वाट औषधि खरिद:- प्राप्त	जेष्ठ नागरिक स्वास्थ्यप्रवर्धन सेवा	स्तनपायी आमा तथा शिशु सेवा	गाँउघर शहरी क्लिनिक कार्यक्रम	पञ्च कर्म (पूर्व कर्म) को लागि औषधिखरिद	निशुल्क आयुर्वेद स्वास्थ्य शिविर संचालनको लागि औषधि खरिद			